

educational activity and the formation of personality]. Moscow.

2. Korneyeva, L. I. (2004). *Interaktivnyye metody obucheniya*. [Interactive teaching methods]. Moscow.

3. Kuchay, A. V. (2010). *Formirovaniye informatsionnoy kompetentsii – odna iz vedushchikh zadach podgotovki budushchego uchitelya*. [Formation of information competence - one of the leading tasks of preparing the future teacher]. Tolyatti.

4. Kuchay, T. P. (2010). *Osushchestvleniye ekologicheskogo vospitaniya uchenikov – glavnyaya mirovaya problema*. [The implementation of ecological education of students is the main world problem]. Tolyatti.

5. Lukyanova, L. H. (2008). *Osvita v turyzmi*. [Education in tourism]. Kyiv.

6. *Natsionalna doktryna rozvytku osvity (Ukrayina u XXI st.)*. [National Doctrine for the Development of Education (Ukraine in the 21st Century)]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БІДА Олена Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри початкової освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: підготовка науково-педагогічних кадрів.

ОРОС Ільдико Імрїївна – доктор філософії, ректор Закарпатського угорського інституту ім.

Ференца Ракоці ІІ.

Наукові інтереси: підготовка науково-педагогічних кадрів.

БЖЕЖІНЬСКА Рената – доктор наук, директор Інституту педагогіки Куявської вищої школи у Влоцлавку, Польща.

Наукові інтереси: підготовка науково-педагогічних кадрів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

BIDA Olena Anatoliivna – Doctor Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Primary Education of Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkassy.

Circle of scientific interests: training of scientific and pedagogical personnel

OROS Ildiko Imriivna – Doctor of Philosophy, Rector of the Ferenc Rakocchi II Transcarpathian Hungarian Institute.

Circle of scientific interests: training of scientific and pedagogical personnel.

Brzezińska Renata – Doctor, Director of Pedagogical Institute of Cuiavian University in Włocławek, Poland.

Circle of scientific interests: training of scientific and pedagogical personnel.

*Дата надходження рукопису 23.02.2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко.*

УДК 37:78

КУЗЬМЕНКО Юлія Василівна –

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії і методики виховання, психології та інклюзивної освіти

Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти»

Херсонської обласної ради

e-mail: lgeoeconomika@gmail.com

МУЗИЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. У Національній доктрині розвитку освіти України (2002 р.) освіта визнана як «основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства», а держава має забезпечувати виховання такої особистості, яка «орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється» [1, с. 279]. Тому цілком логічно, що впродовж останніх років державна освітня політика в Україні спрямована на широкоформатне реформування системи національної освіти. Це в свою чергу обумовлює необхідність пошуку оптимальної структури та змісту на кожному рівні та актуалізує необхідність вивчення

історико-педагогічного досвіду минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло українських науковців присвячують свої дослідження різноаспектним напрямам вивчення вітчизняної історії освіти. Це пов'язано з необхідністю здійснення глибокого ретроспективного аналізу педагогічних процесів і явищ, виявлення раціональних ідей та окреслення ефективних шляхів розвитку освіти, виокремлення й екстраполяції конструктивного педагогічного досвіду минулого в сучасний освітній простір. Одним із напрямків освітньої галузі є музична освіта, а тому вивчення питання музичного навчання і виховання учнівської та студентської молоді є актуальною проблемою для сучасної теорії і практики педагогічної науки.

Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив, що питання процесу формування

української національної музичної культури вивчали Л. Архімович, Г. Віноградов, М. Загайкевич, О. Лиховид, В. Самохвалов, М. Тараканов, Г. Ткаченко, Т. Шеффер та інші. І. Гринчук, Т. Кірієва, О. Корнілова, Т. Медвідь, О. Михайличенко, Н. Онищенко, В. Черкасов, Л. Хлебнікова досліджували розвиток музичної освіти в різні історичні періоди на теренах України. Проте роботи, де було б окреслено історичні витoki виникнення та представлена узагальнена картина розвитку української музичної освіти відсутня.

Метою статті є висвітлення процесу становлення та розвитку музичної освіти в Україні до XVIII століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Музична освіта не виникла в конкретний історичний момент, вона поступово розвивалася в ході еволюції людського суспільства, формувалася, видозмінювалася разом з ним.

Так, музичні потреби первісних людей були спрямовані на відтворення примітивних музичних дійств. Діти опановували музичні навички наслідуючи своїх соплемінників. Вже у примітивних людей відбувався поділ музичних творів на дві групи: загального користування і окультного. Шамани чи вожді племен навчали ритуалам лише своїх нащадків, інші члени племені передавали обряди, тексти пісень свого племені з покоління в покоління.

Знахідки археологів в цивілізаціях стародавнього світу свідчать про те, що поступово музичне мистецтво розвивалося, вдосконалювалися та урізноманітнювалися музичні інструменти. У цей період музика несла вже не лише естетичне навантаження, а й мала глибоке соціально-політичне значення. Відповідно відбувся і розподіл музичних напрямлень: ритуально-культовий, придворний, військовий і народний. Це в свою чергу обумовило створення відповідних каст серед музикантів (жерці, придворні та військові співаки, народні музики), а також створило передумови щодо спеціального навчання цій професії [4]. В основному таке навчання відбувалося за принципом від майстра до учня.

Варто відмітити, що обов'язковою складовою освіти хлопців з багатих сімей було навчання грати на музичних інструментах, співати і танцювати. Навчали й через пісню. На теренах України в «будинках молоді», наприклад, старійшини навчали моралі, традиціям через обрядову пісенну творчість.

За часів Київської Русі при кожному княжому дворі були скоморохи та придворні музиканти. Для княжих придворних концертів спеціально обучали музиці та співам. Історичні підтвердження цієї інформації знаходимо на

фресках, іконах, в письмових джерелах того часу. Наприклад, на фресках лівої галереї храму Софії Київської (перша половина XI століття), зображено музиканта із смичковим інструментом та група скоморохів [2]. А на сторінках таких творів як «Повість минулих літ» (автор – Нестор Лісописець, XI століття), «Слово о полку Ігореві» (автор – невідомий, XII століття) є відомості про різні музичні інструменти та способи гри на них, про відомих у минулому півців-оповідачів. До наших часів збереглися зразки музично-поетичної творчості наших предків: думи, історичні оповідання-пісні, богатирські билини київського циклу, календарно-землеробські, похоронні плачі та голосіння, обрядові й сімейно-побутові пісні тощо. Virізнялися вони й патріотичним змістом, що співалися не лише в княжих замках, по містечкам і селам, а й в ратних дружинах. Про це ми можемо дізнатися, наприклад, з історичних дум періоду XVI – XVII століть: «Як у місті стрільно-київськiм», «Про трьох братів Самарських», «Про Марусю Богуславку», «Про Самойла Кошку»; другої половини XVII століття: «Про Хмельницького і Барабаша», «Про молдавський похід», «Про Ганджу Андибера» та ін. Особливим і автентичним було мистецтво виконання українських дум і старослов'янських билин півцями, кобзарями, бандуристами, лірниками, що virізнялися мелодичним речитативом і плавною течією наспіву під інструментальний супровід. Специфіка виконання цього виду музичних творів полягала й в тому, що наприкінці виконавець демонстрував свою віртуозну гру на інструменті. Народні майстри передавали досвід своїм послідовникам-учням.

Після хрещення Київської Русі (988 р.) активного свого розвитку набула церковна музика. Як наслідок музична освіта також активно стала розвиватися в цьому напрямку – підготовці перших професійних півчих та вчителів церковного співу.

Основним центром розвитку церковної музики була Києво-Печерська лавра, тут була сформована потужна професійна школа майстрів монодічного знаменного церковного співу.

Варто підкреслити, що головне завдання навчальних закладів у цей час в контексті музичної освіти було музично-церковне просвітництво. Тому цілком логічно, що активного розвитку в цей період на Україні набув такий напрямок музичного навчання як церковний спів. У багатьох навчальних закладах на уроках богослов'я учні вивчали основи музичної грамотності та співали церковних пісень. Використовували отримані знання, удосконалювали вокально-хорові вміння, відточували свою майстерність в

церковних хорах під час церковних служб. В. Черкасов підкреслює, що «методи й прийоми роботи в церковних хорах спрямовувалися на розвиток музичного слуху, досягненню чистоти інтонування мелодії, формуванню навичок унісонного співу» [5, с. 13]. Вивчення музики не обмежувалося лише співом, також навчали грати на різних музичних інструментах.

Варто зауважити, що на той час музичне мистецтво мало значні досягнення як в практичній галузі використання музики, так і в науково-теоретичній сфері її створення (шестиступеневий звукоряд, чотирилінійний нотний стан, літерне позначення ключів та ін.). Навчання музиці було одним із складових навчального процесу в співацьких школах при монастирях, в університетах, в домашньому навчанні дітей шляхетного роду.

Поступово в Україні окрім церковної музики (практика партерного співу) і народної пісні свого розвитку набуває в XVI – XVII столітті світська музика (міська побутова трьохголосна пісня, сольна пісня, цехова інструментальна музика, музично-театральні виступи).

На початку XVII століття в братських школах та колегіумах учні вивчали музикальну грамотність та нотний спів, навчалися співати та грати на інструментах, мистецтву диригування, створювати власну музику. Одним з провідних тогочасних навчальних закладів, де музична освіта отримала потужний розвиток, став Київський колегіум (1962 р.). Пізніше його було перейменовано в Київську академію. Цей заклад був першим вищим навчальним закладом для усіх верст населення на території України. Virізнявся він не лише високим рівнем кадрового потенціалу (досвідчені «братчики», відомі регенти та композитори), а й рівнем професійної підготовки своїх випускників – музично грамотних півчих. Ця академія одна з перших ввела як складову навчального процесу нову форму навчання музикальній грамоті – шкільний театр. Учні під керівництвом педагогів виконували хорові і сольні номери, переважно канти і псалми. Пізніше в шкільних театрах ставили історичні та побутові п'єси, трагедії, комедії, драми, дуже часто авторами яких були вчителі піітики. Проте в репертуарі зустрічалися й авторські п'єси, наприклад, «Милость Божія...» автор невідомий (1728 р.), «Комічне дійство» автор М. Довгалевський (1736 р.) [2]. Шкільні спектаклі виконувалися просторічною українською мовою, що сприяло їх широкому розповсюдженню.

Одним із відомих навчальних посібників, що використовувалися в цей час був музично-теоретичний трактат Миколи Дилецького «Музикійська граматика» (1723 р.). У ньому

було подано не лише відомості з теорії музики та поради композиторам, а й рекомендації вчителям музики. Настанови відомого українського композитора і теоретика XVII століття педагогам, навчаючих дітей співу по нотах, були прогресивними, оскільки містили зерна релятивної системи та поради щодо естетичного змісту та виконання пісні.

У XVIII столітті центром музичної освіти стає Києво-Могилянська академія. В ній навчання музиці носило не лише прикладний характер, а й мало конкретне професійне спрямування. Так її випускники ставали вчителями музики, музикантами-регентами, кваліфікованими півчими, капельмейстерами, диригентами церковних хорів, композиторами.

Навчання дітей знаті в цей період, як відмічає Т. Кірієва «ґрунтується на «семи вільних мистецтвах», тут чільне місце посідають предмети мистецького циклу, зокрема музика, піітика (поезія), риторика. З музичних інструментів найпоширенішими були скрипка, флейта і віолончель. Вважалося, що саме ці інструменти є максимально наближеними до людського голосу, а тому можуть ефективно використовуватися в школах у роботі з дітьми» [3, с. 154]. Тобто в XVII – XVIII столітті однією з важливих освітніх складових дітей з багатих сімей та дворянського роду була музична освіта.

Не можна оминати увагою й існуючий в період кінця XVII – початку XVIII століття різновид музичної професійної підготовки музик та співаків в музикантських цехах. Ці цехи об'єднували майстрів-виконавців та майстрів, що виготовляли музичні інструменти. І лише представники цього цеху в містах на теренах України мали право грати та співати на весіллях, заручинах, в корчмах тощо. Професійного спрямування мало навчання в умовах музичного цехового навчання, коли майстер-виконавець передавав свої знання і досвід учням. Навчали співати та грі на струнних (кобза, бандура, торбан, ліра, скрипка, басоля), духовних (сопілка, флюяра, трембіта, дуда) та ударних (бубен) інструментах, вивчали репертуар (народні пісні, танці, марші тощо).

У другій половині XVIII століття свого розвитку набуває професійна музика в панських садибах: кріпацькі оркестри та хори, інструментальні та вокальні капелли, театри. Багаті дворяни (Разумовський, Румянцев-Задунайський, Потемкін, Іллінський, Лопухін та ін.) створювали свої власні хорові капелли, оркестри, володіли балетними та театральними трупами тощо. Так, наприклад, на теренах України у поміщиків Тарановського та Галаганова були свої великі оркестри та хор, які гастролювали та мали великий успіх, навіть в Києві. Професіоналізм виконання музичних

та пісенних творів цих оркестрів і хору складав конкуренцію навіть відомим в той час артистам-гастролерам. Нажаль, багато імен кріпосних капельмейстерів, солістів, композиторів так і залишилися невідомими. Значні інвестиції робили поміщики в музикальну освіту своїх кріпаків, для цього запрошували до себе в маєтки для педагогічної діяльності не лише учителів співів і музики з братських шкіл та колегіумів, регентів, студентів Київської академії, а й капельмейстерів та вчителів музики з Європи (Венгрії, Германії, Польщі, Чехії, Франції). Найобдарованіших кріпаків пани віддавали навчатися до музично-півчих шкіл.

Зростання попиту в суспільстві на професійно підготовлених музикантів та співаків призвело до розширення мережі закладів музичної освіти на теренах України. Так, наприклад, першою була відкрита у 1730 році [2] музично-півча школа в місті Глухові. Тут професійно готували півчих та музикантів з класу гри на гусях, бандурі, скрипці та інших інструментів для царського двору.

Висновки і перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, розвиток музичного мистецтва до XVIII століття відбувався двома шляхами. Перший шлях – це становлення церковної музики, яка була забарвлена народно-пісенними інтонаціями. Другий – розвиток двох різних жанрів народної пісні та світської музики. В народі пісні виконувалися під акомпанемент таких інструментів як: бандура, басоля, гуслі, кобза, сопілка, флюяра, цимбали, трембіта, дуда, скрипка, цитра, ліра, бубен. Зі сцен професійних та кріпосних театрів звучала музика торбана, клавикордів, фортепіано, гітари, скрипки, віолончелі та ін. Цілком закономірно, що тенденції розвитку музики в зазначений період мали значний вплив на розвиток музичної освіти на теренах України. Наприкінці XVIII століття музична освіта набула усталеної та організованої форми.

Перспективами подальших досліджень вважаємо аналіз й обґрунтування витоків розвитку музичної освіти в Україні у XX столітті, що й буде заплановано в наших подальших наукових розвідках.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Законодавчі акти України з питань освіти / Верховна Рада України, Комітет з питань науки і освіти. Офіц. вид. – Київ: Парламентське видавництво, 2004. – 404 с.
2. История украинской музыки: учебное пособие / сост. и ред. А. Я. Шреер-Ткаченко. – М.: Музыка, 1981. – 271 с.
3. Кірієва Т. І. Музична освіта сьогодення: від Ярослава Мудрого до новітнього часу /

Т. І. Кірієва // Наука. Релігія. Суспільство. – № 1. – 2011. – С. 153–163.

4. Музична освіта. Вікіпедія. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Музична_освіта.

5. Черкасов В. Ф. Розвиток музичної освіти у період середньовіччя та відродження / В. Ф. Черкасов // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – В. 125. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – С. 13–17.

REFERENCES

1. *Zakonodavchi akty Ukrainy z pytan' osvity.* (2004). [Legislative acts of Ukraine on education]. Kyiv
2. *Istoriya ukrainскоy muzyki: uchebnoye posobiye.* [History of Ukrainian music: a tutorial]. Moscow.
3. Kiriyeva, T. I. (2011). *Muzychna osvita s'ohodennya: vid Yaroslava Mudroho do novitn'oho chasu.* [Musical education of the present: from Yaroslav Wise to the newest time]. Kyiv.
4. *Muzychna osvita.* Vikipediya. [Musical education. Wikipedia]. [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/Muzychna_osvita
5. Cherkasov, V. F. (2014). *Rozvytok muzychnoy osvity u period seredn'ovichchya ta vidrodzhennya.* [The development of musical education during the Middle Ages and the revival]. Kirovograd.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

КУЗЬМЕНКО Юлія Василівна – доктор педагогічних наук, доцент, член-кореспондент Міжнародної академії наук педагогічної освіти, професор кафедри теорії і методики виховання, психології та інклюзивної освіти Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради.

Наукові інтереси: нарощення людського капіталу в Україні, історико-педагогічні аспекти розвитку та становлення національної системи освіти, трудова підготовка учнівської та студентської молоді на теренах України в історичній ретроспективі.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KUZMENKO Yulia Vasylivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Corresponding Member of the International Academy of Pedagogical Education, Professor of the Department of Theory and Methodology of Education, Psychology and Inclusive Education of the Kherson Regional Council Kherson Academy of Continuing Education, Communal Higher Educational Institution.

Circle of scientific interests: human capital growth in Ukraine, historical and pedagogical aspects of development and formation of the national system of education, labor training of students and students in Ukraine in the historical retrospective.

*Дата надходження рукопису 23.05.2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор М. І. Садовий.*